

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

ŽMOGAUS KŪNAS ISTORIJOS TĖKMĖJE

Apie Justinos Kozakaitės disertaciją „Traumos XIII–XVIII a. Lietuvoje bioarcheologiniais duomenimis“ ir jos gynimą

2018 m. rugsėjo 14 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete vyko Justinos Kozakaitės disertacijos „Traumos XIII–XVIII a. Lietuvoje bioarcheologiniais duomenimis“ (vadovas prof. dr. Rimantas Jankauskas) viešas gynimas. Disertacijos gynimo tarybą sudarė pirmininkas doc. dr. Gintautas Vėlius, prof. dr. Albinas Kuncevičius iš Istorijos fakulteto, dr. Laurynas Vytis Kurila ir prof. dr. Raimonda Ragauskienė iš Lietuvos istorijos instituto bei prof. dr. Dainius Haroldas Pauža iš Lietuvos sveikatos mokslų universiteto. Ši neįprasta, unikali tema buvo tikras iššūkis humanitarams.

Gynimas buvo pradėtas nuo disertantės pristatymo – auditorijos ir komisijos supažindinimo su tyrimo tikslu, problemomis ir išvadomis. J. Kozakaitė prisipažino, kad traumų tyrimai ją sudomino dar kai studijavo magistrantūroje – traumų charakteristika atrodė galinti reprezentuoti, užfiksuoti įvykį „čia ir dabar“, jo padarinius žmogui ir jo gyvenimui. Anot jaunos tyrėjos, tai ypač svarbu siekiant pažinti praeities visuomenes, jas suvokti šiuolaikinio mokslo ir gyvenimo kontekste. Disertacijoje nagrinėtas bioarcheologijos krypties tyrimo objektas – trauma – buvo pasirinktas dar ir todėl, kad iki šiol archeologinėje literatūroje dominavo pavieniai aprašomojo pobūdžio tyrimai, orientuoti tik į konfliktus ir smurtinius nusikaltimus, todėl pristatantys labiau išskirtines žmogiškosios patirties situacijas negu kas-

dienį gyvenimą ir įprastas praktikas. Taigi Justina ėmėsi analizuoti ir nelaimingų atsitikimų sukeltas traumas, jų pasiskirstymą pagal amžių ir lytį, į savo tyrimą įtraukdama ir vaikų grupę, kuri fizinės antropologijos požiūriu Lietuvoje išvis beveik nenagrinėta.

Kadangi mūsų šalyje dar nebuvo bandyta sistemškai ir nuosekliai atlikti traumų analizę, Kozakaitės disertacijoje randame taip suformuluotą darbo tikslą: „<...> nelaimingų ir smurtinių sužalojimų interpretacija tarp skirtingų bendruomenių bei jų narių chronologiniu ir erdviu požiūriu plačiame archeologinių ir istorinių šaltinių kontekste“ (p. 7). Kaip du svarbiausius savo darbo ginamuosius teiginius pristatyme autorė įvardijo faktą, kad traumų dėl nelaimingų atsitikimų skaičius viršija smurtinių sužalojimų skaičių, taip pat kad kaimo ir miesto erdvinė perskyra visgi egzistuoja ir bioarcheologinėje medžiagoje. Aptarusi taikytus metodus ir jų specifiką (kaulų tyrimams taikyta vizuali apžiūra ir rentgenogramos), disertacijos autorė paminėjo, kad iš viso išanalizavo 5 119 individų, aprašė ir susistemino jų patirtus sužalojimus. Tai tikrai įspūdingas medžiagos, kuria remiantis daromi apibendrinimai, kiekis. Pagrindinės J. Kozakaitės išvados – kad vyrai Lietuvoje traumodavosi ar būdavo traumuojami dažniausiai (70 proc. atvejų), o traumotų moterų rasta tik 25,5 proc. Vyrų grupė taip pat buvo patyrusi daugiausia nelaimingų atsitiki-

kimų ir smurto. Tai ypač išryškėjo miestiečių (šiam tyrime – Vilniaus) individų grupėje. Taigi Lietuvos sostinė, nors ir sunkiai skynėsi kelią į didmiesčio statusą, visais laikais buvo pavojinga vieta gyventi – miestietiškoje aplinkoje užfiksuota daugiau smurtinių traumų ir nelaimingų atsitikimų negu kaimo vietovėse. Darbo dalyje apie traumų pasiskirstymą pagal socialinius sluoksnius autorė atskleidė įdomių atradimų: kaukolės sužalojimai buvo būdingiausi aukštuomenei, dvasininkams – pėdų ir šonkolių lūžiai, o varguomenėje traumų pasitaikė stebėtinai mažai. Čia derėtų pasakyti, kad galvos traumos dažniausiai siejamos su ginkluotais konfliktais ar užpuolimais, šonkaulių lūžiai – su muštynėmis ar nelaimingais kritimais, o pėdų traumas dažniausiai patiriamos būtent dirbant fizinį darbą. Šios išvados tarytum patvirtina iš istorinių šaltinių žinomą kovojančio didiko portretą, tačiau šiek tiek stebina darbininkai mušėikos vienuoliai ir beveik „sveiki“ žemiausiojo visuomenės sluoksnio žmonės. Taigi, siekdama paaiškinti tokias išvadas, disertantė vėlgi grįžo prie teritorinio pasiskirstymo (elito ir dvasininkų gyvenimo Vilniuje) ir aptarė gydymo klausimą – pasirodo, tam tikros medicinos paslaugos jau nuo viduramžių buvo vienodai pasiekiamos tiek centrų, tiek periferijos gyventojams. Tai rodo sugiję lūžiai ir kitos gydymo žymės. Liūdniausia išvada, taip pat nenutolstanti nuo šių laikų aktualijų, – tai smurto prieš vaikus ir kūdikius atvejai, kurių kelis disertacijos autorei pavyko įrodyti ir pagrįsti savo pačios surinktais duomenimis.

Rengiant disertaciją nuveikto darbo pristatymas buvo trumpas ir išsamus, paskui ėjusi diskusinė dalis, t. y. gynimo komisijos narių recenzijos ir pastabos, taip pat ilgai neužtruko. Visi vieningai sutiko, kad Justina Kozakaitė verta daktaro vardo ir per kelerius pastaruosius metus yra pasižymėjusi itin reikšminguose archeologiniuose tyrimuose kaip kruopšti ir profesionali antropologė. Taip pat buvo pabrėžta, kad greta disertacijos rašymo jos autorė

dalyvavo tokiuose visai Lietuvai svarbiuose tyrimuose kaip XIX a. vidurio sukilimo dalyvių palaikų atpažinimas, Radvilų šeimos kriptos Nesvyžiuje analizė ir, galiausiai, partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaidojimo paieška ir identifikacija. Tačiau, be pagyrų šiems šauniems darbams, komisijos nariai turėjo ir keletą pastabų.

Pirmas kalbėjęs prof. dr. Albinas Kuncevičius sakė, kad J. Kozakaitės analizei pasirinkti 125 laidojimo paminklai visgi neatspindi visos Lietuvos teritorijos situacijos, nes, pavyzdžiui, neįtraukia degintinių kapų. Archeologas taip pat išreiškė kritišką požiūrį į „pavydėtinai taikią“ lietuvių visuomenę, kuri aprašoma darbe, teigdamas, kad tiesiog dar nerastos didžiųjų mūšių ir epidemijų kapavietės. Tačiau sutiko su autorės nuomone, kad mūsų šalis yra pakankamai maža ir gamtiškai tolygi, todėl dabartinėje jos teritorijoje dar nerasti laidojimo paminklai neturėtų esmingai skirtis nuo ištirtųjų.

Po profesoriaus kalbėjęs dr. Laurynas Vytis Kurila teigė, kad Kozakaitės siekis „išanalizuoti“ traumas aptariančius istorinius šaltinius turėtų būti pakeistas į „aptarti“ – disertantė jų sistemiškai nenagrinėjo, o naudojo tik kaip pavyzdžius, traumų pobūdžio iliustracijas arba paneigė šaltiniuose rastą informaciją apie kelis garsius asmenis, ją gretindama su savo atliktais tyrimais. J. Kozakaitė sutiko su šia pastaba ir pabrėžė, kad visapusiškas istorinis tyrimas galėtų būti atliktas galbūt net remiantis jos atlikta antropologine analize, tačiau ji paliekanti tai „tikriesiems“ istorikams. Dr. Kurila taip pat pasakė pastabą dėl itin plačios tyrimo chronologijos ir suabejojo, ar tikrai vienodai galima tirti karaliaus Mindaugo laikų ir Apšvietos žmonių skeletus? Tačiau jis sukonkretino, kad visuomenių tyrimams padėtų kapų, įkapių, laidojimo erdvės analizė, o tai jau nebuvo Kozakaitės pasirinktos perspektyvos dėmenys. Dar vienas nusistebėjimas buvo išreikštas dėl socialinių grupių pasirinkimo – kaip archeologinėje medžiagoje atskirti „varguolius“ nuo „miestiečių“,

ypač laikais, kai aukštesnis socialinis statusas nebūtinai reiškė geresnį materialinį gyvenimą (pavyzdžiui, smulkiųjų bajorų ir valstiečių buities vienodumą). Į šią pastabą disertacijos autorė atsakė, kad laidojimo paminklų priskyrimą socialinei grupei perėmė iš tų tyrimų, kuriuose pati nedalyvavo, archeologinių ataskaitų, todėl nebuvo galimybės išskirti „šlėktų“ socialinio sluoksnio, jeigu tai nebuvo padaryta kolegų, remiantis visais kitais archeologiniais artefaktais, ne tik skeletu.

Vienintelis ne humanitarinių mokslų atstovas biologas prof. dr. Dainius Haroldas Pauža buvo džiugiai nusiteikęs, kad teko skaityti tokią išsamią ir tiesos toliau negu siekia istoriniai šaltiniai ieškančią disertaciją, stebėjosi Justinos traumatologijos išmanymu ir taikymu praeities žmonių tyrimams. Paskui profesorius norėjo šį tą pasitikslinti apie darbo metodiką ir terminų vartojimą, o įdomiausias klausimas buvo – kur visgi lokių sudraskyti žmonės, jeigu jau Lietuva buvusi toks miškų kraštas? Sutikusi su techninėmis pastabomis, disertantė atsakė, kad jai kol kas tokio atvejo aptikti neteko, nes kaulose aptinkamos nebent pomirtinės graužikų dantukų žymės. Taigi, antropologiniai tyrimai gausaus lokių buvimo nepatvirtino.

Istorikė prof. dr. Raimonda Ragauskienė daugiausia pastabų turėjo tai disertacijos daliai, kurioje aptariama istorinių šaltinių informacija. Ypač buvo pabrėžtas Radvilų giminės asmenų, kuriuos ji pati tyrinėja, palaikų analizės rezultatų ir šaltiniuose užfiksuoto pasakojimo neatitikimas. Profesorė taip pat klausė, kodėl neimta tirti visa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, o apsiribota tik dabartinės Lietuvos, ir nenagrinėti Statutai ir Teismų knygos, kuriuose gausu ne tik smurtinių konfliktų pavyzdžių, bet

ir detalių sužalojimų aprašymų. Tačiau istorikė pati pabrėžė, kad visuminės šio klausimo analizės, kuria būtų galėjusi pasiremti J. Kozakaitė, iš tiesų nėra, o ši „nehumanitarinių“ mokslų disertacija ir taip itin vertinga, nes ištyrė žmogaus traumas fiziologiniu aspektu.

Baigdamas komisijos narių pasisakymus, kalbėjo komisijos pirmininkas doc. dr. Gintautas Vėlius. Jis, be pagyrų disertantei, pasakė ir keletą pastabų. Archeologui labiausiai rūpėjo laidojimo paminklų teritorijos sąsajos su socialiniais sluoksniais – kaip tai aiškinama darbe ir kodėl neatskiriami bažnytiniai ir senesnieji (pagoniški) palaidojimai? Taip pat buvo siūloma būtent laidojimo vietose (pavyzdžiui, bažnyčių šventoriuose) ieškoti tam tikro statuso žmonių, kurių priskyrimas socialinei kategorijai daug aiškesnis negu masinių kapaviečių Vilniaus senamiestyje.

Suprasdamas, kad tai labiau gairės ateities tyrimams, komiteto pirmininkas baigė savo kalbą ir leido disertantei atsakyti į pastabas. Ji, be jau minėtų atsakymų, pabrėžė, kad būsimuose moksliniuose tyrimuose stengsis aiškiau nusakyti kaimo ir miesto erdvių perskyras, socialinių sluoksnių ypatumus ir sąryšį su kitais archeologiniais šaltiniais ir padėjo komisijos nariams už leidžiančias tobulėti pastabas. Paskui vyko slaptas komisijos balsavimas ir buvo paskelbti jo rezultatai – kad disertacija apginta. Istorijos fakultetas įgijo dar vieną humanitarinių mokslų daktarę, šį kartą besistengiančią praeities žmonių gyvenimą rekonstruoti iš neįprastos perspektyvos. Tiek disertacijos tekstas, tiek gynimas įrodė, kad tai yra ne tik įmanoma, bet ir labai reikalinga bei įdomu, taip pat vertinga platesnio žmonijos pažinimo ir mokslo tarpdiscipliniškumo sferose.

Monika Šipelytė